

ВНЕСОК ОДЕСЬКИХ КОМПОЗИТОРІВ Е. МАККАВЕЙСЬКОГО, С. ОРФЕЄВА, С. ШУСТОВА У МУЗИКУ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

Андросова Д. В.

доктор мистецтвознавства, професор,
професор кафедри теоретичної та прикладної культурології
Одеської національної музичної академії імені А. В. Нежданової
ORCID ID: 0009-0006-3798-5271
E-mail: androsova@proton.ml

Мірошніченко С. В.

кандидат мистецтвознавства, професор,
заслужений діяч мистецтв України,
професор кафедри теорії музики та композиції
Одеської національної музичної академії імені А. В. Нежданової
ORCID ID: 0009-0001-6907-3828
E-mail: svet12024@gmail.com

Мета цього дослідження – висвітлення у творчості знаних одеських митців, представників українського Півдня, усвідомлення ними зв'язків із Православною церковністю, що зумовила суттєві риси їхньої творчої діяльності як у написанні творів саме для церковного вжитку, так і зовні світських, але проникнутих висотою духовної абстракції, співвідносною із православними чеснотами людського Обоження. **Методологічна база** дослідження – герменевтично-компаративні культурознавчі дослідження щодо розвитку музичної україністики І. Ляшенка та І. Котляревського, що отримала продовження у працях Д. Андросової, О. Козаренка, О. Маркової, О. Рощенко, Л. Шевченко, В. Шульгіної та інших науковців, які у вітчизняних умовах прокладають дослідницькі шляхи, співвідносні із здобутками Ж. Бодріяра, Ю. Крістевої та ін. **Наукова новизна** роботи забезпечується оригінальністю бачення творчих традицій українського Півдня, Одеси зокрема, у руслі безпосереднього втілення тут могилянської лінії вченого Православ'я, що надихає вишуканий академічний традиціоналізм композиторської діяльності, одночасно відкритий як ортодоксії церковного вжитку, так і стильовим відгукам на модерн-авангард ХХ ст. і поставангардні попити сучасності. **Висновки.** Могилянські традиції вченого Православ'я, замкнені на аристократичні традиції Київської Русі та гетьманські кола України з їхнім Православ'ям, відкритим до міжконфесійного і міжрелігійного обміну, мали особливий резонанс у культурі Одеси, яка від заснування становила єдиний територіально-культурний ареал із православною Бесарабією-Молдовою. Остання, як суттєвий виток козацької культури, відзначила історичні віхи буття Одеси. Композитори Одеси, греки за національністю В. Золотарьов, В. Фемеліди, кровно пов'язані з православними культурними коренями, працювали поряд із церковно-православно налаштованими майстрами Е. Маккавейським, С. Орфеевим, Г. Успенським, що продовжене на сьогодні творчістю С. Шустова, його однодумців і вихованців.

Ключові слова: духовна музика, церковна музика, музичний стиль, авторська композиторська музика, рутинна, гласи, жанри церковної музики, жанри секуляризованої музики.

Contribution of Odessa composers E. Mackaveysky, S. Orfeev, S. Shustov to the music of the Orthodox Church

Androsova D.V.

Doctor of Art History, Professor,
Professor of the Department of Theoretical and Applied Cultural Studies
A.V. Nezhdanova Odesa National Academy of Music

Miroshnychenko S.V.

Candidate of Art History, Professor,
Honored Artist of Ukraine,
Professor of the Department of Music Theory and Composition
A.V. Nezhdanova Odesa National Academy of Music

The purpose of this study is to highlight in the work of famous Odessa artists, representatives of the South of Ukraine, their awareness of the connections with the Orthodox Church, which determined the essential features of their creative activity as in writing works specifically for church use, and outwardly secular, but imbued with the height of spiritual abstraction, correlated with the Orthodox virtues of human Deification. **The methodological basis** of the study is hermeneutic-comparative cultural studies in the development of musical Ukrainian studies by I. Ljashenkj and I. Kotlyarevsky, which was continued in the works of D. Androsova, O. Kozarenko, O. Markova, O. Roschenko, L. Shevchenko, V. Shulhina, and other

scientists who, in domestic conditions, pave research paths that are correlated with the achievements of J. Baudrillard, Y. Kristeva, and others. **The scientific novelty** of the work is ensured by the originality of the vision of the creative traditions of Southern Ukraine, Odessa in particular, in line with the direct embodiment here of the Mohylian line of the scholarly Orthodoxy, which inspires the refined academic traditionalism of the composer's activity, simultaneously open to both the orthodoxy of church usage and to stylistic responses to the modern avant-garde of the 20th century. and the post-avant-garde tastes of modernity. **Conclusions.** Mohyla's traditions of the scholarly Orthodoxy, closed to the aristocratic traditions of Kyivan Rus and the hetman circles of Ukraine, with their Orthodoxy, open to interfaith and interreligious exchange, had a special resonance in the culture of Odessa, which from its foundation formed a single territorial and cultural area with Orthodox Bessarabia-Moldova. The latter is a significant development of Cossack culture, marked the historical milestones of Odessa's existence. Odessa composers, Greeks by nationality V. Zolotarev, V. Femelidi, closely connected with Orthodox cultural roots, who worked alongside church-Orthodox-minded masters E. Makkavevsky, S. Orfeyev, G. Uspensky, which is continued today by the work of S. Shustov, his like-minded people and students.

Key words: sacred music, church music, musical style, author's composer's music, Routine, says, genres of church music, genres of secularized music.

Актуальність теми дослідження зумовлена значною увагою сучасної України до національної ідентичності, у структурі якої релігійно-конфесійна належність історично посідає вагомe місце. Це підтверджується прийняттям грецького Православ'я під час трьох хрещень, останнє з яких у X столітті охопило об'єднану багатоплемінну Русь, що на початок XIII століття набула рис могутньої монархічної держави. Згодом у протистоянні Польщі саме православний конфесійний індекс став емблематичним показником неприйняття католицької експансії Польщі, а реформи Петра Могили, що дали поштовх розвитку того, що прийнято називати київським християнством [7], сформували особливу відзнаку вченого богослов'я та філософії могилянства. Сказане вказує на атрибутивність православної ідеї у віросповідальній чинності України, незважаючи на історичні інорелігійні та іноконфесійні внески в націю.

Православна традиція становила дещо базисне й у формуванні ідеологічного світу Запорізької Січі (див. матеріали С. Шумила про ісихастські опірності її контакту з відповідними центрами на Афоні [20]), надавала саме українського аспекту реакціям на польський сарматизм, ягеллонство і панславизм у XIX і XX століттях (див. матеріали О. Гиси [5]), жила візантійськими стимулами не тільки живописний авангард в особах М. Бойчука і К. Малевича, але й надихала світовий скрябінізм, представлений в Україні Б. Лятошинським, В. Косенко, Л. Ревуцьким, В. Ребиковим, М. Рославцем, в Україні й Польщі К. Шимановським, у Франції М. Обуховим, І. Вишнеградським, О. Мессіаном, вихованцями останнього в Італії, Німеччині (Л. Ноно, К. Штокхаузен) тощо.

На православні – ісихастські – корені скрябінівської екстазності вказувалося в Одесі сучасниками О. Скрябіна [22], у роботі автора цього нарису відзначалися прямі текстові збіги з висловленнями носіїв того містичного Православ'я [1, с. 190–192]. Підсумки підвела вищеназвана робота С. Шумила щодо особливих контактів України та відповідних чернецьких центрів на Афоні. Саме існування так званих характерників у козацьких шарах Запоріжжя, блискуче представлених біографією І. Сірко, засвідчувало

укоріненість містичних православних надбань, запозичених від ірландсько-бритських місіонерів, що активно діяли і в Київській Русі, і в Україні (про це в роботі А. Соколової [15]).

Виходячи із сказаного, виділяємо віросповідальну лінію Православ'я як певне суттєве утворення в національній свідомості, що формувало і формує до сьогодення певні атрибуції української ментальності, яку соціологи якось зазначили як «ліризм української душі» [17]. Православ'я в Україні невіддільне від того, що називають *вчене*, або київське Православ'я, що закладене, за переказами, відкриттям Академії у Києві під час відвідування його св. Кириллом [6, с. 9] і заново утвореного вищого духовного закладу стараннями за головування в цій діяльності Петра Могили.

Мета цього дослідження – висвітлення у творчості знаних одеських митців, представників українського Півдня, усвідомлення ними зв'язків із Православною церковністю, що зумовила суттєві риси їхньої творчої діяльності як у написанні творів саме для церковного вжитку, так і зовні світських, але проникнутих висотою духовної абстракції, співвідносної з православними чеснотами людського Обоження. **Методологічна база** дослідження – герменевтично-компаративні культурознавчі дослідження щодо розвитку музичної україністики І. Ляшенка та І. Котляревського [11; 9], що отримала продовження у працях Д. Андросової [1], О. Козаренка [8], О. Маркової [12], О. Рощенко [14], Л. Шевченко [18], В. Шульгіної [21] та інших науковців, які у вітчизняних умовах прокладають дослідницькі шляхи, співвідносні із здобутками Ж. Бодріяра [4], Ю. Крістевої [10] та ін. Наукова новизна роботи забезпечується оригінальністю бачення творчих традицій українського Півдня, Одеси зокрема, у руслі безпосереднього втілення тут могилянської лінії вченого Православ'я, що надихає вишуканий академічний традиціоналізм композиторської діяльності, одночасно відкритий як ортодоксії церковного вжитку, так і стильовим відгукам на модерн-авангард ХХ ст. і поставангардні попити сучасності.

Ємний термін «могилянство» позначив ідеологію гнучкої контактності з позаконфесійними

і позарелігійними колами принципово православної віросповідальності із серйозною загальногуманітарною і спеціальною філософською підготовкою в межах богословсько-теологічного знання [див. 13].

Відомі непрості стосунки Петра Могили з козацтвом, що ґрунтувалися на духовному та кровному аристократизмі, відбивають найвищі показники віросповідального й воєнно-політичного українства. Їх об'єднували інтереси православної державності України, що зосереджувалися на уявленнях про вольності представників нації в межах могутніх імперій XVII–XVIII століть, адже інший шлях на той час був неможливим. І тут висувається особлива роль українського Півдня у формуванні українського козацького статусу. Адже Одеса під час заснування, як відомо, планувалася на положення нової столиці імперії, що віддзеркалилося в її назві – Південна Пальміра (Північною Пальмірою було прийнято називати столицю на Неві).

Ідеєю 1790-х, що надихала будівництво нового міста, була концепція протистояння світу християнського агресивній експансії ісламу: Одеса покликана була відвоювати у Стамбула Константинополь, і ця ціль відповідала думкам не тільки слов'янського світу. Недарма першонаселенням нашого міста став батальйон греків і арнаутів (православних албанців), представників націй, які історичними обставинами поставлені були в першу шеренгу протистояння могутній Порті. Україна стараннями представника Запорізького війська Антона Андрійовича Головатого, талановитого воєначальника, поета, широко освіченої людини, зробила очевидний внесок у становлення нової столиці, згодом третього міста імперії.

Крім православних, греків, арнаутів, українців, росіян, болгар, молдаван, сербів, циган, православних литовців-аристократів, в Одесі суттєвою від початку біографії міста була участь інших численних народів, що тут оселялися і приймали гордий бойовий статус Південної Пальміри. Як відомо, кошти на будівництво Одеси переважно надійшли від російської і польської аристократії, надзвичайно активно розселялися тут німці, чехи, євреї, італійці, іспанці й численні інші нації та етноси [3]. Однак саме пам'ять про Константинополь Візантії надихала протистояння Стамбулу, живила героїчний опір греків, які віддано відстоювали свою віру та шукали підтримки у православних країн. Стабільні відносини Запорізької Січі з Афоном визначили перевагу православних засад віросповідальних спрямувань українців, формуючи відповідні релігійно-конфесійні переваги третього міста імперії.

Одесу часто порівнюють із Марселем у Франції, що історично справедливо, оскільки Марсель був центром православної Галлії Меровінгів, «чернечим аристократичним королівством», що вважало себе спадкоємцем Візантії і яке згодом галліканська Франція (такою була до 1792 р.) із столицею

в Парижі унаслідувала від галльських правителів IV–VI століть. І тому не останню роль у православній першості в розподілі віросповідальних напрямів Одеси зіграло й те, що силою історичних обставин на чолі міського керівництва опинилися емігранти-роялісти із Франції, що покинули через революцію 1789–1793 рр. знівечену свою батьківщину, вірні галліканству як релігії загиблої монархії.

Арман Емманюель дю Плессі, герцог де Рішельє, Луї Олександр Андро де Ланжерон, абат Шарль Ніколь опинилися в Одесі, будучи галліканцями, тобто носіями церковності, що наслідувала Візантію і грецьке Православ'я, яка у середині XIII століття відсторонилася від Константинопольського православного принципу, але не зливалася з Католицизмом, вважаючи себе «посередньою» відносно тих конфесійних антиномій. Запорізька Січ підтримувала тісні стосунки із французьким королівським двором, особливо в особі Івана Сірко на момент воєнного протистояння католицькій Іспанії у 1630-ті роки. На службі в Росії аристократи-емігранти здебільшого приймали Православ'я, тоді як стараннями Наполеона Франція була в 1804 році передана Католицизму, відновлення Галліканської церкви не здійснилося.

Таким чином, Православ'я в Одесі закладене було не тільки станом цієї конфесійної належності як державно визначальної, але й особливим реставраційним монархічно-християнським духом славних правителів міста на початку XIX століття, що заклали його швидко налаштоване й буйне процвітання в установчі для його буття 1810–1820-ті роки. За матеріалами А. Шмідта [19, с. 874], Одеса в 1847 р. мала такий конфесійний склад: православні – понад 86 %, римо-католики – понад 6 %, лютерани – понад 4 %, іудеї (євреї та караїми) – 5,2 % тощо [19, с. 468]. Особливе значення для культури Одеси мало близьке розташування православної Молдови, адже статус М. Воронцова, що став на чолі управління Одесою після 1822 року, визначався як Намісник Його Величності в Бесарабії, Новоросійський та Бесарабський генерал-губернатор (1823–1844).

Могилянські лінії (тобто наслідування у віросповідальних і наукових установках діянь та ідей Петра Могили, молдаванина із царського роду правителів Молдови) в Одесі визначилися й тим, що першим настоятелем головного храму Одеси, заснованого в 1795 році як Миколаївська церква, з 1808 р. – Спасо-Преображенський собор, був митрополит Катеринославський Гаврило, Бенулеску-Бордоні, молдаванин за національністю, людина високоосвічена й віддана могилянському вченому Православ'ю. І силою історичних збігів відбудова знищеного в 1936 році собору ініційована й організована була в 1999–2011 рр. головою обласної адміністрації Русланом Боделаном, також молдаванином за національністю, що збе-

ріг свої православні настанови, попри офіційний атеїзм комуністичного уряду.

Зрозуміло, що митці Одеси не могли не відгукуватися на потреби музичного оформлення служб у величному соборі, серед них були і провідні діячі Одеської консерваторії, відкритої як вищий учбовий заклад (середній – Музичне училище – діяв з 1886 р.) у 1913 році, на місяць раніше, ніж у Києві, відповідно до статусу Одеси як третього міста імперії. Писання музики на потреби храмової служби здійснювали всі композитори Одеси, у тому числі в період офіційного атеїзму в радянській Україні. Так, у магістерській роботі Т. Станко, що її написала під керівництвом автора цієї статті у 2019 році, констатується: «Зв'язок Одеси із французьким аристократизмом, галликанізм котрого в умовах життя в Росії впливався у Православ'я, створював особливого роду контактність із традиціями високоосвіченого ученого священництва и монашества» [16, с. 24].

І риси того вченого Православ'я впізнавані у фігурах Е. Маккавейського, С. Орфеева і С. Шустова, які стали предметом дослідження в магістерській Т. Станко і ноти яких знайшла названа авторка в нотному запасі однієї з найстаріших церков Одеси, що розташована на Другому християнському міському кладовищі.

Одесу оточували – і оточують до сьогодні – різнонаціональні та різномовні села, зокрема це нащадки німців і навіть скандинавів-шведів. Звісно, переважаючими сільськими поселеннями є українці, часто-густо існують російськомовні села нащадків переселень із Півночі, а також старообрядці, які становлять культурно-самостійний пласт етнічного оточення міста. Специфіку саме Одеської області (до 1932 р. – Херсонської губернії, бо як третє місто імперії до того часу ніколи не була губернським центром) складає розселення болгар, навіть із власною крайовою столицею Болград.

А ось польське населення концентрувалося в Одеському краї в самій Одесі, орієнтуючись на адміністративно-культурні запити польської аристократії, що солідаризувалася з представниками вищих урядових верств. Те саме стосувалося і грецького компонента Одеси, починаючи з легендарного градоначальника Морозлі, морських адміралів і судовласників рівня батьків М. Аркаса, В. Фемеліди та ін. І, можливо, ця пов'язаність польської і грецької націй з аристократами Одеси та імперії загалом стала істиною причиною того етнічного геноциду, який влаштований був в Одесі у 1937 році і який, судячи з усього, націлений був на зміни етнічно-національного насичення міста, «втираючи» з його життя сторінки належності до третього міста імперії і висуваючи на заміну «бандитський романтизм», закладений поетом Е. Багрицьким та іншими відданими служниками радянської влади.

І все ж вдячлива пам'ять одеситів щодо графа М. Воронцова, пам'ятник якому єдиний уцілів після «революційної чистки» і стоїть досі, а його не менш знаменитою, ніж він сам, була його дружина, польська красуня та музикантка Єлизавета Воронцова, уроджена Браницька. Культура ж аристократичного салону в Одесі мала паралелі до салонних достоїнств мистецтва Північної Пальміри, де тон задавала польська піаністка Марія Шимановська, творчість якої Варшава не приймала. Той високий мистецький тонус салонності Одеса зберегла аж до зламу XIX–XX століть, коли, попри офіційно академічно налаштованої преси у тон до столичної Півночі, Одеса дала вихід на світове визнання О. Скрябіну, творчість якого живила весь модерн України й Польщі у 1910–1920-ті роки, а згодом, через М. Обухова та І. Вишнеградського, що отримали статус французьких композиторів, оточення О. Мессіана і його геніальних вихованців Л. Ноно і К. Штокхаузена.

Салонна культура мала високе визнання в Україні, свідоцтво тому – біографія засновника української композиторської школи М. Лисенка, який, маючи аристократичне виховання згідно з традиціями високошляхетського походження його сім'ї, став у 18 років кандидатом природознавчих наук, у паралель до слави блискучого *салонного* піаніста, спадкоємця, через свого вчителя у Харкові М. Дмитрієва, знаменитого Дж. Фільда. Саме фортепіанне виконавство Лисенко викладав у відкритому ним Музично-драматичному інституті, вважаючи себе найбільш професійно підготовленим не в композиторстві, а в піаністичній діяльності.

Нагадуємо, що генетично салонна культура апелювала до одухотвореного спілкування представників «кращих», аристократів за вихованням і творчими можливостями, що реалізовували не «мистецтво» як творення «другої реальності», а демонстрували досконалість виявів таланту і вмінь, що підтверджують їх позиції суспільно «кращих», витворюючи втілення ідеальних відносин «раю на землі». Релігійна налаштованість становила (і становить) найвиразнішу складову аристократичного світосприйняття – відтоді більшість знаменитих композиторів Одеси демонстрували свої творчі стосунки із церковністю, аж до написання музики для церковної служби.

У нашому розпорядженні опинилися композиції Е. Маккавейського, диригента, композитора, регента, що працював наприкінці XIX – на початку XX століття, у тому числі у Свято-Троїцькому храмі, у Грецькій церкві Одеси. Маємо два фрагменти музики до Служби, які виявляють музику, зручну для співу, і ту, що демонструє позарядову виучку, смак і обдарованість автора. Записані в нотах «Милість миру» і «Мале славословіє» представляють різні фрагменти Обиходу, однак вони є спільними у своєму розташуванні в поворотних моментах літургійного дійства. «Милість миру» Маккавейського написана в дусі гімнів Амвросія

Медіоланського, відзначених чіткою тридольністю, яка створює аналогії з ідеальною танцювальністю. Остання віталася галліканством (нагадуємо про спорідненість Православ'я Одеси з французьким галліканством), ідучи від глибин ранньохристиянського візантійства, яке угрунтовувало смисл старохристиянської традиції загалом.

Що стосується «Малого славословія» Е. Маккавейського, то тут спостерігаємо чистоту втілення культури канта, показової для України в камерному переломленні, на відміну від грандіозного імперського «віватного» кантового виявлення. Музика Е. Маккавейського уособлює той пласт учених музикантів православної Одеси, які становили базу і тло сходження до майстерності таких корифеїв, як В. Малішевський, М. Вілінський, С. Орфеев, Т. Малюкова-Сидоренко і багатьох інших представників старшого покоління педагогів Одеської консерваторії.

Щодо творчості С. Орфеева, то в нашому розпорядженні опинилися невідомі до останнього часу гармонізації для церкви – Степенна і Прокимени за 1–8-м гласами, що охоплюють тижневе функціонування Обиходу в православному вжитку. Цю музику важко назвати «композиціями» чи «творами» у традиційному світському розумінні, адже вона написана на канонічні мелодії та тексти. Гармонізація тут відповідає техніці «консонантного континууму», показового для церковного вжитку. І все ж авторство Орфеева помічаємо завдяки відвертому спираю на прийоми фактурного вирішення – у дусі вокальної поліфонії М. Леонтовича, щирим шанувальником якого Орфеев завжди був, ігноруючи «обережне» ставлення до нього з боку офіційних музичних кіл за зв'язки із церковністю автора геніального «Щедрика».

Знаходимо певні прийоми використання високих тенорів для патетичних акцентів, що нагадує творчі зусилля Л. Яначека. Твори останнього С. Орфеев не міг знати, оскільки аж до 1970-х років «чеський веризм», покладений в основу чеського авангарду 1920–1930-х, відсторонювався через відверті антирадянські ідеологічні чинники яначеківського «панславизму».

Представляємо також внесок сучасного композитора Одеської національної музичної академії Сергія Шустова – у вигляді Молитви на

церковнослов'янський текст, що стосується Великодньої служби. Та музика вкрай стисла – усього 21 такт, що показує особливого роду сумирність автора, що звернувся до чистоти партесного викладу тексту, опираючись на псалмодичні втілення озвучуваного тексту. Твір С. Л. Шустова виділяється серед його світських творів прийняттям стильової *типології* вираження, що відповідає принципам церковности музичного озвучування. І в ряду тої типологічності все ж впізнавані авторські установки, що йдуть від сумарного творчого досвіду композитора – і це насамперед *інструменталізм* мислення, що показує довіру до загальних форм руху в мелодиці й порушує реєстрові розподіли голосів, що не збігаються з традиціями вокальних розподілів.

Вражає особливого роду *концертний* принцип подання фактури, а загалом – відповідність позиціям мінімалізму у вирішенні цілого, що допускає «надстилий» мініатюризм, хоча корені цього уловлюються в мініатюризмі творів С. Орфеева й улюбленого останнім М. Леонтовича.

Сказане затверджує живу затребуваність у композиторів сьогодення опори на староцерковні традиції, які відповідають установкам «нового академізму» мінімалістського мислення сучасності, тим самим пов'язуючи тривкістю «непорваної ниті» зв'язок поколінь, що охопили опірні точки буття від кінця епохи романтизму до сучасного пост-поставангардного етапу.

Висновки. Могилянські традиції вченого Православ'я, замкнені на аристократичні традиції Київської Русі та гетьманські кола України з їхнім Православ'ям, відкритим до міжконфесійного і міжрелігійного обміну, мали особливий резонанс у культурі Одеси, яка від заснування становила єдиний територіально-культурний ареал із православною Бесарабією-Молдовою. Остання, як суттєвий виток козацької культури, відзначила історичні віхи буття Одеси. Композитори Одеси, греки за національністю В. Золотарьов, В. Фемеліді, кровно пов'язані з православними культурними коренями, працювали поряд із церковно-православно налаштованими майстрами Е. Маккавейським, С. Орфеевим, Г. Успенським, що продовжене на сьогодні творчістю С. Шустова, його однодумцями-колегами й вихованцями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андросова Д. В. Символізм і поліклавірність у фортепіанному виконавстві ХХ ст. : монографія. Одеса : Астропринт, 2014. 400 с.
2. Арабаджи Д. Нариси Християнського символізму. Одеса : Друк, 2008. 548 с.
3. Атлас Д. Стара Одеса, її друзі та недруги. Одеса : Ласмі, 1992. 208 с.
4. Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція / переклад Володимира Ховхуна. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2004.
5. Гиса О. Ягеллонство в музиці Польщі та України ХІХ–ХХ століть. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2024. 423 с.
6. История русовъ или Малой Россіи. Сочинение Георгія Конискаго, Архієпископа Бѣлорускаго. Репринтное издание. Київ, 1991. 260 с.
7. Київське Християнство. URL: https://vue.gov.ua/Київське_Християнство (дата звернення: 12.07.2025).

8. Козаренко О. Феномен української національної музичної мови. Львів : Наукове товариство ім. Т. Г. Шевченка, 2000. 284 с.
9. Котляревський І. Пріоритетність як фактор розвитку музикознавства. Теоретичні та практичні питання культурології: українське музикознавство на зламі століть. Вип. ІХ. Мелітополь, 2002. С. 32–39.
10. Крістева Ю. Полілог / пер. з фр. Петра Тарашука. Київ : Універс. вид., 2005. 480 с.
11. Ляшенко І. Національне та інтернаціональне в музиці. Київ : Наукова думка, 1991. 269 с.
12. Маркова О. Метафізика епохальних і персонально-творчих синхронізацій. Культурологічні аспекти музичного українознавства : монографія. Київ : Лира-К, 2024. С. 153–169. DOI: 10.59647/978-617-520-809-0/1.
13. Петро Могила: освітня і богословська спадщина. URL: <https://sobor.com.ua/news/mogila> (дата звернення: 12.07.2025).
14. Рощенко О. Нова міфологія романтизму і музика (проблеми енциклопедичного аналізу музики) : монографія. Харків : ХНУРЕ, 2004. 288 с.
15. Соколова А. Традиції лицарсько-аристократичної культури Британії-Англії й Русі-України : наукова монографія. Одеса : Астропринт, 2020. 298 с.
16. Станко Т. Творчість одеських композиторів С. Орфеева, Е. Макковейського, С. Шустова у руслі церковної православної традиції : магістер. робота. ОНМА імені А. В. Нежданової. Одеса, 2019. 51 с.
17. Українська душа. Збірник статей. Вступ. стаття та ред. В. Храмової. Київ : Фенікс, 1992. 127 с.
18. Шевченко Л. М. Сильові характеристики української фортепіанної культури ХХ століття : монографія. Одеса : Астропринт, 2019. 336 с.
19. Шмидт А. Материали для географии и статистики... собранные офицерами Генерального штаба. Херсонская губерния. Ч. 1. 1863. 601 с.
20. Шульгіна В., Яковлев О. Інтелектуальна біографія як жанровитипологічне узагальнення. Трансформація музичної освіти і культури: традиція і сучасність. Пам'яті засновників музичної культурології в Україні професорів І. Ляшенка, І. Котляревського, О. Костюка присвячується : тези і матеріали Міжнародної науковотворчої конференції 7–9 травня 2022 року. Одеса : Астропринт, 2022. С. 235–237.
21. Шумило С. В. Розвиток українсько-афонських духовно-культурних зв'язків у XVII – першій третині XIX сторіччя : канд. дисертація, 26.00.01 (напряом істор. науки), НАКККіМ, 2021. 304 с.
22. Південний музичний вісник, 1915, № 3, 8–9. С. 3–5.

REFERENCES

1. Androsova, D.V. (2014). Symvolizm i poliklavirnist u fortepiannomu vykonavstvi XX st.: monohrafiia [Symbolism and polyklavier type in piano performance art XX century: monograph]. Odesa: Astroprint. 400 p. [in Ukrainian].
2. Arabadzhy, D. (2008). Narysy Khrystyianskoho symvolizmu [The essays of Christian symbolism]. Odesa: Druk. 548 p. [in Ukrainian].
3. Atlas, D. (1992). Stara Odesa, yii druzi ta nedruhy [Old Odesa, its friends and foes]. Odesa: Lasmi. 208 p. [in Ukrainian].
4. Baudrillard, J. (2004). Symuliakry i symuliatsiia [Simulacra and Simulation]. Translated by Volodymyr Khovkhun. Kyiv: Solomiya Pavlychko Publishing House "Fundamentals" [in Ukrainian].
5. Gysa, O. (2024). Yahellonstvo v muzytsi Polshchi ta Ukrainy XIX–XX stolit [Jagiellonianism in the music of Poland and Ukraine of the 19th–20th centuries]. Ternopil: V. Hnatyuk National University of Science and Technology. 423 p. [in Ukrainian].
6. The history of Ruthenian (1991). The composition of Georgiy Koniskiy, Arhbiskop of White Russia. Reprint edition. Kyiv. 260 p.
7. Kyiv Christianity (n.d.). Retrieved from: https://vue.gov.ua/Київське_Християнство [in Ukrainian].
8. Kozarenko, O. (2000). Fenomen ukraïnskoi natsionalnoi muzychnoi movy [The Phenomenon of the Ukrainian National Musical Language]. Lviv: T. G. Shevchenko Scientific Society. 284 p. [in Ukrainian].
9. Kotlyarevsky, I. (2002). Priorytetnist yak faktor rozvytku muzykoznavstva [Priority as a factor in the development of musicology]. *Theoretical and practical issues of cultural studies: Ukrainian musicology at the turn of the century*, IX, 32–39 [in Ukrainian].
10. Kristeva, Yu. (2005). Poliloh [Polylogue]. Translation from French by P. Taraschuk. Kyiv: Univers. ed. 480 p. [in Ukrainian].
11. Lyashenko, I. (1991). Natsionalne ta internatsionalne v muzytsi [National and international in music]. Kyiv: Naukova Dumka. 269 p. [in Ukrainian].
12. Markova, O. (2024). Metafyzika epokhalnykh i personalno-tvorchykh synkhronizatsii [Metaphysics of epochal and personal creative synchronizations]. *Cultural aspects of musical Ukrainian science: monograph*. Kyiv: Lira-K. P. 153–169. <https://doi.org/10.59647/978-617-520-809-0/1> [in Ukrainian].
13. N.a. (2023). Petro Mohyla: osvitnia i bohoslovska spadshchyna [Petro Mogyla: educational and theological heritage]. Retrieved from: <https://sobor.com.ua/news/mogila> [in Ukrainian].
14. Roshchenko, A. (2004). Nova mifolohiia romantyzmu i muzyka (problemy entsyklopedychnoho analizu muzyky): monohrafiia [The New mythology of the romanticism and music (the problems of the encyclopedic analysis of the music): monograph]. Harkiv: HNURE. 288 p. [in Ukrainian].
15. Sokolova, A. (2020). Tradytsii lytsarsko-arystokratychnoi kultury Brytanii-Anhlii y Rusi-Ukrainy: monohrafiia [The traditions of knightly-aristocratic culture to Britains-England and Rus-Ukraines: monograph]. Odesa: Astroprint. 298 p. [in Ukrainian].

16. Stanko, T. (2019). Tvorchist odeskykh kompozytoriv S. Orfeeva, E. Makkoveiskoho, S. Shustova u rusli tserkovnoi pravoslavnoi tradytsii [The work of Odessa composers S. Orfeyev, E. Makkoveysky, S. Shustov in the framework of the church Orthodox tradition]. Master's thesis. ONMA named after A.V. Nezhdanova. Odesa [in Ukrainian].
17. Hramova, V. (Ed.) (1992). Ukrainska dusha. Zbirnyk statei [The Ukrainian soul. The collection article]. Kyiv: Feniks. 127 p. [in Ukrainian].
18. Shevchenko, L. (2019). Stylovi kharakterystyky ukrainskoi fortepiannoi kultury XX stolittia: monohrafiia [Stile characters of Ukrainian piano culture in XX century: monograph]. Odesa: Astroprint [in Ukrainian].
19. Schmidt, A. (1863). Materials for geography and statistics... collected by officers of the General Staff. Kherson province. Part 1. 601 p.
20. Shulgina V., Yakovlev. O. (2022). Intelektualna biohrafii yak zhanrovotypologichne uzahalnennia. Transformatsiia muzychnoi osvity i kultury: tradytsiia i suchasnist. Pamiati zasnovnykiv muzychnoi kulturolohii v Ukraini profesoriv I. Liashenka, I. Kotliarevskoho, O. Kostiuka prysviachuietsia [Intellectual biography as a genre-typological generalization. Transformation of musical education and culture: tradition and modernity In memory of the founders of music.cultural studies in Ukraine, professors I. Lyashenko, I. Kotlyarevskyi, O. Kostyuk]. Abstracts and materials of the Internat. Scientific Conference 7–9 May, 2022. Odesa: Astroprint. P. 235–237 [in Ukrainian].
21. Shumylo, S.V. (2021). Rozvytok ukrainsko-afonskykh dukhovno-kulturnykh zviazkiv u XVII – pershii tretyni XIX storichchia [The development of Ukrainian-Athonite spiritual and cultural ties in the 17th – first third of the 19th century]. Candidate's thesis, 26.00.01 (the direction history sciences), NAKKKVM, Kyiv, 304 p. [in Ukrainian].
22. N.a. (1915). Pivdennyi muzychnyi visnyk [South music herald]. 8–9, 3–5 [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 08.07.2025

Дата прийняття статті: 01.08.2025

Опубліковано: 02.09.2025